

Muzeum Warszawy | scenariusz lekcji muzealnej „Autorytet – autorytatywny, autorytarny, a może tylko inspirujący?”

„Autorytet – autorytatywny, autorytarny, a może tylko inspirujący?” – lekcja muzealna do samodzielnej realizacji przez nauczycielkę/nauczyciela. I część odbywa się w Muzeum Warszawy, II jest przeznaczona do realizacji w szkole.

Godziny otwarcia i ceny biletów wejścia do muzeum oraz dzień darmowego wejścia można sprawdzić na stronie: www.muzeumwarszawy.pl. Prosimy o uprzedzenie pracowników Muzeum o planowanych zajęciach poprzez telefon lub maila do Działu Edukacji: edukacja@muzeumwarszawy.pl, tel: 22 277 43 78

Lekcja powstała na potrzeby i podczas EduAkcji 2023, we współpracy z uczestniczącymi w nim nauczycielkami i nauczycielami. Zawiera wszelkie materiały do jej samodzielnego przeprowadzenia w ramach programu edukacyjnego.

Ogólna informacja na temat lekcji:

Żyjemy w czasach, gdy powszechne już stało się przekonanie o osłabieniu roli autorytetów. Czy to znaczy, że nie ma już osób o wysokich kompetencjach? A może nie istnieją autorytety niekwestionowane? Czy postrzeganie kogoś jako autorytet wyklucza dostrzeganie jego słabych stron? Może autorytety nie służą temu by je wiernie naśladować, lecz by pod ich wpływem autonomicznie i twórczo działać oraz krytycznie myśleć?

Jak mówić o autorytetach? Jak prezentować wzorce osobowe by były inspiracją dla człowieka żyjącego w społeczeństwie demokratycznym, gdy wartością jest krytycyzm i rozwój komunikacji społecznej? Jak kształtować autonomię w myśleniu i działaniu nie przekreślając zarazem wpływu innych ludzi?

Autorka scenariusza: Anna Lorek-Maciejuk we współpracy z nauczycielkami i nauczycielami uczestniczącymi w warsztatach

Grupa wiekowa: kl. 7-8 SP, szkoła ponadpodstawowa

Czas trwania: 120 minut

Dostępność: Muzeum Warszawy udostępnia piwnice i dwa pierwsze piętra dla osób z niepełnosprawnością ruchową. Karta pracy obejmuje gabinety I p i II p. dostępne windą. Zajęcia można zorganizować w taki sposób, aby uczestnicy o specjalnych potrzebach zrealizowali swoje zadania, w dostępnych przestrzeniach.

Cele:

- Uczeń/uczennica rozróżnia pojęcia: autorytet formalny, kompetencyjny, moralny.
- Uczeń/uczennica potrafi odróżnić autorytet od idola.

- Uczeń/uczenica rozumie, że osoby cieszące się autentycznym autorytetem zyskują społeczny szacunek
- Uczeń/uczenica potrafi wskazać wartości ogólnoludzkie i ponadczasowe wpływające na to, że ktoś może być uznany za autorytet.

Potrzebne materiały:

- Karta pracy – rutyna krytycznego myślenia WIDZĘ/MYŚLĘ/ZASTANAWIAM SIĘ (Załącznik nr 1)
- Koperty zawierające rozsypankę do pracy w grupach Autorytet formalny/niefORMALNY (załącznik 2)
- Krzyżówka – autorytet kompetencyjny (Załącznik 3)
- Eksperyment myślowy – „Autorytetometr” (Załącznik 4)
- Pakiet – cytaty, nazwiska oraz biogramy osób (Załącznik 5)
- Karta pracy – “Nocny transport” Jadwigi Tereszczenko (Załącznik 6)

Dla nauczyciela:

- Portret Bolesława Bieruta (Załącznik 7)
- Historia pracowni Braci Łopieńskich (Załącznik 8)

Przebieg lekcji

1. Gabinet portretów – w poszukiwaniu autorytetu formalnego (20-30 minut)

Na początek zapraszamy uczestniczki i uczestników do gabinetu portretów z prośbą by odszukali i wskazali te portrety, które ich zdaniem eksponują **prestiż, władzę (w sensie bycia gospodarzem, osobą zarządzającą, wpływową) oraz symbole wiedzy i mądrości**. Celem jest wyłonienie portretów Karola Woydy oraz Bolesława Bieruta. Następnie zapraszamy ich przed portret Bieruta i proponujemy ćwiczenie.

Ćwiczenie 1. Karta pracy - rutyna krytycznego myślenia WIDZĘ/MYŚLĘ/ZASTANAWIAM SIĘ (zał. 1.)

Rozmowa w oparciu o udzielone odpowiedzi i runda pytań (o ile nie pojawiły się one już trakcie rozmowy):

- ✓ Jaki jest cel takiego przedstawienia postaci?
- ✓ Co sugeruje takie przedstawienie postaci?
- ✓ Jakimi atrybutami dysponuje przedstawiona postać?
- ✓ Jakie budzi odczucia?

Na koniec tego etapu uzupełniamy wiedzę na temat portretu (jego ikonograficznego charakteru) i samego Bieruta (zał. 2).

(Opcjonalnie runda pytań:

- ✓ Czy ktoś, kto ma władzę, automatycznie zyskuje autorytet?

(Opcjonalnie: możemy poruszyć temat uległości wobec kogoś kto ma władzę i atrybuty autorytetu – nawiązanie do eksperymentów pokazujących uległość wobec autorytetów – „Efekt Lucyfera” F. Zimbardo)

- ✓ Czy warunkiem szans na budowanie autorytetu jest zakaz postawy autorytarnej?)

Ćwiczenie 2. Rozsypanka – autorytet formalny i nieformalny.

Przekazujemy uczestnikom koperty do ćwiczenia w grupach. Zadanie polega na tym, by jak najszybciej z rozsypanki ułożyć zdania, które pozwalają na rozróżnienie dwóch rodzajów autorytetów oraz na tym by określić, który z nich możemy odnieść do osoby Bieruta.

„Autorytet formalny - zdobywa się go wraz ze stanowiskiem, które definiuje miejsce w strukturze organizacji. Odnosi się do przywództwa, rozpatrywanego także w kategoriach autorytarnych. Ma bardzo kruche podstawy, jeśli nie łączy się z autorytetem nieformalnym, który budowany jest w oparciu o rzeczywiste przymioty osobiste lub moralne”.

Na koniec pytania:

- ✓ W jaki sposób autorytet może egzekwować uznanie?
- ✓ Czym się różni autorytatywność od autorytaryzmu?

Autorytet - «uznanie jakim obdarzana jest dana osoba w jakiejś grupie»; «osoba, instytucja, pismo itp. cieszące się szczególnym uznaniem»

Autorytatywny «oparty na autorytecie zapewniającym wiarygodność»; «pewny siebie, stanowczy, nieznoszący sprzeciwu»

Autorytarny- «oparty na bezwzględnym posłuszeństwie wobec władzy», «naruszający swoją wolę, opinię, wymuszający posłuszeństwo»

1. Gabinet brązów warszawskich – kim jest autorytet kompetencyjny? (30 minut)

Ćwiczenie 3. Krzyżówka (Zał. 3)

Rozdajemy uczestnikom krzyżówkę, której hasło stanowi określenie autorytetu – kompetencyjny. Wszystkie hasła składowe odnoszą się do obiektów w gabinecie brązów warszawskich. Po uzupełnieniu przez uczestników i odkryciu hasła głównego podejmujemy rozmowę na temat autorytetu kompetencyjnego rozpoczynając od samego pojęcia:

Według Encyklopedii PWN:

[autorytet](#) - [łac. auctoritas ‘powaga’, ‘władza’], kategoria lub zjawisko psychospołeczne opisywane w naukach o człowieku w celu oznaczenia doniosłego wpływu wywieranego przez osobę lub instytucję na rozwój umysłowości lub stosunki między ludźmi przyjmującymi uległość jej twierdzenia lub normy, odczuwając przy tym respekt i uznając jej powagę, zwierzchność

lub kompetencję; zwykle wyróżnia się autorytet prawa, **kompetencji**, osobowy, sumienia i religijny.

Runda pytań:

- ✓ Co oznacza określenie autorytet kompetencyjny?
- ✓ Czy posiadanie rozległej wiedzy teoretycznej oraz mistrzowskiego poziomu opanowania jakiejś umiejętności czyni kogoś autorytetem kompetencyjnym?
- ✓ Czy ważne jest uznanie przez inne osoby zajmujące się daną dziedziną?
- ✓ Kto dziś może być uznany za autorytet kompetencyjny?

Następnie osoba prowadząca prezentuje historię firmy „Bracia Łopieńscy” (zał. 4.)

2. Nie nakazuje, lecz daje do myślenia – poszukiwanie cech prawdziwego autorytetu (20 - 30 minut)

Ćwiczenie 4. Eksperyment myślowy (zał. 5)

Prosimy uczestniczki i uczestników o podział na grupy i proponujemy przeprowadzenie eksperymentu myślowego. Możemy zapytać uczniów czy wiedzą czym jest eksperyment myślowy? Może spotkali się z eksperymentami myślowymi jak Kot Schrödingera, wymyślonego przez austriackiego fizyka-noblistę, czy Mózg w naczyniu Hilarego Putnama, czy choćby paradoksy Zenona z Elei. W razie potrzeby wyjaśniamy, że eksperyment myślowy polega na wyobrażeniu sobie hipotetycznej sytuacji, przetestowaniu jej w sposób czysto teoretyczny oraz wyciągnięciu wniosków. Eksperymenty myślowe, mimo iż są całkowicie nierealistyczne, mają wartość poznawczą.

Uczestnicy, w grupach 4-5 osobowych otrzymują krótki tekst.

Wyobraź sobie, że jest rok 2124. Świat ogarnia katastrofa globalnej dezinformacji. Jest rezultatem niespotykanego w historii nagromadzenia sprzecznych informacji, wszechobecnych doniesień o odkryciach naukowych, niezliczonych oskarżeń o działania pseudonaukowe, a także mnożenia się fake newsów, fałszywych specjalistów i nieprawdziwych autorytetów.

Jedynym sposobem na uniknięcie wszechogarniającego chaosu jest stworzenie aparatury kontrolno-pomiarowej, która potrafiłaby odróżnić prawdziwe autorytety od fałszywych znawców i ekspertów. Wyobraź sobie, że pracujesz w zespole, który ma za zadanie ustalenie jakie parametry powinna mierzyć u kandydatów taka aparatura?

Uczestnicy tworzą listę tych parametrów, a po skończonej pracy dzielą się wynikami. W ten sposób tworzy się lista cech osobowych autentycznego autorytetu.

Propozycje przedstawione przez uczestniczki i uczestników można uzupełnić cechami, jakie wyróżnił **Kazimierz Dąbrowski** (polski lekarz, psychiatra, psycholog kliniczny, filozof oraz pedagog), a które, jego zdaniem, wywarły w historii wpływ na ludzi. Były to: osobista i społeczna odpowiedzialność, wierność zasadom i ludziom, wrażliwość, humanitaryzm, poczucie sprawiedliwości, odwaga, uczciwość, dojrzałość emocjonalna, zdolność do stałej, nieustępliwej pracy nad sobą, wrażliwość na wartości ogólnoludzkie, świadomość moralna nieskrępowana tradycją czy rygorami wychowania.

- ✓ Co odróżnia autorytet od idola?

Według Encyklopedii PWN

Idol - [gr.], *osoba ciesząca się szczególną popularnością, bożyszcze pewnych kręgów publiczności (np. piosenkarz, sportowiec).*

Idola cenimy za wygląd, sposób bycia, twórczość – nierzadko postawy te są kontrowersyjne, pozbawione społecznej akceptacji lub akceptowane tylko przez część społeczeństwa.

3. Kandydatury do miana autorytetu. Inspiracje. Gabinet portretów (30 minut)

Ćwiczenie 5. Praca z cytatem oraz z obiektami w muzeum.

- uczestnicy podzieleni na grupy otrzymują koperty zawierające cytaty oraz nazwiska ich autorów (zał. 6)

(S. Sempołowska, S. Starzyński, S. Starynkiewicz, ks. Józef Poniatowski, W. Melcer, Maria Kazimiera).

Zadanie polega na powiązaniu cytatu z osobą. Dla ułatwienia uczestnicy otrzymują biogramy autorów cytowanych słów.

- Następnie uczestnicy w grupach wybierają jedną, dowolną postać oraz poszukują obiektu z nią związanego. Biogramy zawierają informację, w którym gabinecie należy poszukiwać obiektów związanych z daną postacią.

Na podstawie obiektów (obrazów/fotografii), sposobu prezentacji danej osoby, wiedzy o sylwetkach osób, dyskutują w grupach:

- ✓ Czy dana postać była/ czy mogła być poważana w swoich czasach?
- ✓ Czy możemy jej przypisać wskazane wcześniej cechy charakteryzujące osoby uznawane za autorytet?
- ✓ Czy dana postać budzi zainteresowanie dziś?
- ✓ Czy dzisiaj może być inspiracją?
- ✓ Prezentowanie kandydat i argumentacji na ich rzecz/ przeciw.

4. Kandydatury do miana autorytetu. Inspiracje z gabinetu relikwii Muzeum Warszawy (2 jednostki lekcyjne)

Ta część lekcji przeznaczona jest **do zrealizowana w szkole**. Obiekty w niej wykorzystane znajdują się w gabinecie relikwii. Wszystkie są zdigitalizowane i można je odszukać w kolekcji Muzeum.

<https://kolekcje.muzeumwarszawy.pl/pl/?q=gabinet%20relikwii>

Większość relikwii w zbiorach Muzeum była świadkami wyjątkowych, najbardziej dramatycznych wydarzeń i przełomowych momentów życia miasta i jego mieszkańców. Pochodzą z czasów od połowy XIX wieku do lat 80. wieku XX. Towarzyszyły protestującym w patriotycznych manifestacjach na ulicach Warszawy, w powstaniu styczniowym (1863–1864) i w egzekucji jego przywódców; były obecne w czasie wydarzeń I (1914–1918) i II wojny światowej (1939–1945). Największa ich liczba pochodzi z okresu niemieckiej okupacji miasta podczas II wojny i łączy się z Polskim Państwem Podziemnym oraz powstaniem warszawskim 1944 roku. Pamiątki z drugiej połowy XX wieku wiążą się przede wszystkim z działalnością NSZZ „Solidarność” w pierwszej połowie lat 80.

Wykorzystanie obiektów z gabinetu relikwii **wprowadza do lekcji nową perspektywę. Stawia pytanie o to czy można nazwać autorytetem kogoś, kto zмага się o najbardziej elementarne wartości, stara się zachować człowieczeństwo w nieludzkiej sytuacji, niesie umocnienie innym ludziom? Mottem tej części są słowa filozofa Henryka Elzenberga: : „Mistrzem jest ten, kto pewnej ilości swoich bliźnich pomaga wyjść z godnością z opresji życia na ziemi”.**

Ćwiczenie 6. Ćwiczenie aktywizujące – interpretacja szkicu „Nocny transport” Jadwigi Tereszczenko metodą **SEE/THINK/WONDER**, czyli **ZOBACZ (opisz)/POMYŚL/ ZASTANÓW SIĘ (zdziwi się/rozważ)** - Załącznik 6

Jadwiga Tereszczenko, studiowała na Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. W 1940 roku przystąpiła do pracy konspiracyjnej. 27 listopada 1940 roku została aresztowana i uwięziona na Pawiaku. Najpierw pracowała w pralni. Wskutek wyczerpania trafiła do więziennego szpitala. Tam rysowała. W paczkach z domu przesyłano jej szkicowniki. Zrobiła ok 400 rysunków. Były to portrety kobiet i szkice z życia więziennego. „Nocny transport” jest jednym z nich. Część rysunków ocalała i jest w muzeum na Pawiaku.

W kolekcji muzeum znajduje się fotografia artystki z 1936 roku z przyjęcia Związku Artystów Plastyków 'Blok' w Królikarni:

<https://kolekcje.muzeumwarszawy.pl/pl/obiekty/15015/>

W więzieniu warszawskim na Pawiaku, który był podzielony na oddział męski i kobiecy – tzw. Serbię uprawiano twórczość plastyczną w celach, w szpitalu więziennym, w stolarni. W więzieniu

tym przebywały słynne malarki jak Maja Berezowska, Jadwiga Simon-Pietkiewiczowa, Jadwiga Tereszczenko (już poznaliście jej szkic), które czekając na śmierć lub wywiezienie do obozu koncentracyjnego rysowały sceny z życia więziennego ale też portrety współwięźniarek. Niektóre malarki jak Teresa Mycielska, Wanda Jewniewicz, Kazimiera Kaczyńska, Elżbieta Krajewska – rysowały portrety.

Inne więźniarki robiły lalki w strojach ludowych lub egzotycznych a także kukiełki ukazujące życie więźniów. Te laleczki często przedostawały się poza mury więzienne za pośrednictwem strażników. Niektóre kobiety (Janina Marciniewska, Jadwiga Wołkowicz-Śliwa, Stanisława Stelmaszewska – Panasowa) wyplatały ozdoby ze sznurków. Kobiety lepiły z chleba rozmaite figurki, krzyżyki, różańce, kwiaty.

Maria Zieleniewska robiła z chleba piękne figurki. Swoje doświadczenia opisuje tak: “Mimo ogromnego ryzyka nie mogłam powstrzymać się od notowania swych przeżyć na gorąco. Pisałam drobnym maczkiem na cieniutkich bibułkach, które zawinięte w ruloniki zalepiałam figurki z chleba. Część figurek wysyłałam z Pawiaka oficjalnie przez oddziałową jako podarunki z więzienia, resztę wyniosłam z sobą. Luki w dzienniku wynikały z tego powodu, że wiele figurek nie dotarło do domu, po prostu ktoś zatrzymał na pamiątkę. 15 grudnia 1940 roku u jednej z więźniarek zobaczyłam któregoś dnia różaniec zrobiony z chleba. Kulki ugniecione z mięszu i nawleczone na nitkę. Ten pomysł nasunął mi myśl, aby wykorzystać ten materiał do lepienia innych rzeczy (...). Nie mogę nadążyć z robotą. Ciągłe przychodzą nowe zamówienia. Każda chce coś na pamiątkę”

Powyższe informacje przekazujemy uczniom dopiero po przeprowadzeniu ćwiczenia **SEE/THINK/WONDER**

Na pierwszym etapie - **SEE** (zobacz/opisz) zapisujemy konkretne informacje, możliwie obiektywnie, powstrzymując się od ocen. Notujemy to, co widzimy np. kobiety, taboret, okno itp.

Na etapie **THINK** – pytamy o to jakie myśli wyzwala dany obraz;

- co może oznacza?;
- jaka historia się za nim kryje?

Nauczyciel nie wyjaśnia, nie dopowiada, jest facylitatorem – ułatwia uczniom myślenie, ośmiela i prowadzi (wizualnie). Może puentować lub parafrazować. Zapisuje odpowiedzi, nawiązuje do odpowiedzi wcześniejszych, zamyka rozmowę. Przede wszystkim jest uważny na język i aktywnie słucha. Jest otwarty na myśli, spostrzeżenia, skojarzenia i komentarze uczniów.

Na etapie **WONDER** kluczowe jest postawienie pytań.

- czego jeszcze nie wiemy?
- co nas zastanawia?
- czego chcemy się dowiedzieć?

Kiedy wybrzmiały wszystkie pytania opowiadamy o szkicu “Nocny transport” oraz o jego autorce. Być może na tym etapie uczniowie zapytają co praca Tereszczenko ma wspólnego z autorytetem. Zanim rozpoczniemy rozmowę na ten temat proponujemy kolejne ćwiczenie.

Ćwiczenie 6. Jigsaw. Materiałem do ćwiczenia są fotografie obiektów z gabinetu relikwii oraz ich opisy: żyrafa, kapliczka, lalka, naszyjnik, serwetka, saszetka.

Poniżej znajdują się linki do poszczególnych obiektów.

<https://kolekcje.muzeumwarszawy.pl/pl/obiekty/106/>

<https://kolekcje.muzeumwarszawy.pl/pl/obiekty/137/>

<https://kolekcje.muzeumwarszawy.pl/pl/obiekty/3207/>

<https://kolekcje.muzeumwarszawy.pl/pl/obiekty/5074/>

<https://kolekcje.muzeumwarszawy.pl/pl/obiekty/5075/>

<https://kolekcje.muzeumwarszawy.pl/pl/obiekty/10147/>

Dzielimy uczniów na grupy 6 osobowe. Wszystkie grupy otrzymują komplet materiałów (fotografie wraz z opisami mówiącymi kto i w jakich okolicznościach wykonał dany przedmiot, ponumerowane od 1 do 6). Każda osoba w grupie otrzymuje jedną fotografię jednego obiektu wraz z opisem. Następnie dokonujemy zmiany konfiguracji grup: osoby, które otrzymały materiał z nr 1 siadają razem, podobnie osoby posiadające materiał z nr 2 i podobnie kolejne. W ten sposób tworzą się grupy eksperckie. W tych grupach uczniowie zapoznają się z obiektem oraz tekstem, starając się zapamiętać jak najwięcej informacji na temat danego obiektu i okoliczności jego powstania. Następnie uczniowie wracają do swoich pierwotnych grup. Każda osoba w grupie prezentuje pozostałym obiekt i opowiada o nim to, co zapamiętała. Zarazem słucha tego, co opowiadają inne osoby.

Kiedy uczestnicy zapoznają się ze wszystkimi obiektami osoba prowadząca inicjuje rozmowę:

Maria Zieleniewska, która robiła z chleba piękne figurki, tak opisuje swoje doświadczenia: “Mimo ogromnego ryzyka nie mogłam powstrzymać się od notowania swych przeżyć na gorąco. Pisałam drobnym maczkiem na cieniutkich bibułkach, które zawinięte w ruloniki zalepiałam figurki z chleba. Część figurek wysyłałam z Pawiaka oficjalnie przez oddziałową jako podarunki z więzienia, resztę wyniosłam z sobą. Luki w dzienniku wynikły z tego powodu, że wiele figurek nie

dotarło do domu, po prostu ktoś zatrzymał na pamiątkę. 15 grudnia 1940 roku u jednej z więźniarek zobaczyłam któregoś dnia różaniec zrobiony z chleba. Kulki ugniecione z mięszu i nawleczone na nitkę. Ten pomysł nasunął mi myśl, aby wykorzystać ten materiał do lepienia innych rzeczy (...). Nie mogę nadążyć z robotą. Ciągłe przychodzą nowe zamówienia. Każda chce coś na pamiątkę”

Runda pytań:

- ✓ Dlaczego ludzie w tak trudnych warunkach wytwarzali te przedmioty? Czy chodziło tylko o to, by mieć coś na pamiątkę lub pozostawić ślad po sobie?
- ✓ Czy praca twórcza może być formą oporu, obroną tożsamości, godności i człowieczeństwa?
- ✓ Czy okoliczności powstania wpływają na znaczenie przedmiotów?
- ✓ Czy postawa niezłomności może uczynić kogoś autorytetem w oczach innych ludzi?
- ✓ Czy można powiedzieć, że u podstaw kultury europejskiej leżą pewne niezbywalne wartości, które zawsze będą cenione? I cenieni będą ludzie, którzy je reprezentują, wcielają w życie lub ich bronią?
- ✓ Jakie to wartości?

5. Podsumowanie i ewaluacja.

Podsumowujemy zajęcia nawiązując do celów jakie chcieliśmy osiągnąć. Rozmawiamy siedząc w kręgu:

- ✓ Czego się dowiedziałaś/dowiedziałeś?
- ✓ Czy coś Cię zaskoczyło?
- ✓ Jaką refleksję zabierzesz ze sobą?
- ✓ Kto jest dla Ciebie autorytetem? (opcjonalnie)

Artykuły:

<https://filozofuj.eu/roman-kubicki-smutek-wspolczesnych-autorytetow/>

https://filozofuj.eu/wp-content/uploads/2022/06/fi046_net.pdf

http://jacko.econ.uj.edu.pl/Publ/Autorytet_Kompetencje_Jacko_2007.pdf

<https://www.toniewyroczenia.pl/bracia-lopienscy-historia-warszawskiego-brazownictwa-w-xix-xx-wieku/>

<http://www.zbieraczstaroci.pl/art-wnetrze/orly-lopienskich/>

<https://filozofuj.eu/filozofuj-2020-nr-4-34/>

<https://zpe.gov.pl/a/przeczytaj/D8LhGhwZq>

<https://ja-nauczyciel.pl/news/nauczycielki-emancypantki-stefania-aniela-sempolowska>

<https://www.polskieradio.pl/39/156/artykul/957966,ksiaze-jozef-poniatowski-symbol-zolnierskiego-mestwa-i-honoru>

<https://www.lazienki-krolewskie.pl/pl/historia/postacie-histeryczne/jozef-poniatowski>

Audycje:

https://www.rdc.pl/podcast/poludnie-z-animuszem_mWFYkAw8N302RRpMsYbz?episode=ao3oo10PrHvYcT6lVo2J&active_page=1

<https://www.polskieradio.pl/39/156/artykul/909881,stepan-starzynski-poswiecil-zycie-dla-stolicy-archiwalne-przemowienia-posluchaj>

<https://www.polskieradio.pl/39/156/artykul/1519705,stepania-sempolowska-%E2%80%93-niosla-kaganek-oswiaty>

<https://www.polskieradio.pl/39/156/artykul/909881,stepan-starzynski-poswiecil-zycie-dla-stolicy-archiwalne-przemowienia-posluchaj>

Publikacje:

Philip Zimbardo, *Efekt Lucyfera. Dlaczego dobrzy ludzie czynią zło?* Wydawnictwo Naukowe PWN

Magdalena Środa, *Etyka dla myślących*, Wydawnictwo Czarna Owca

Publikacje cyfrowe:

Tadeusz Boy-Żeleński, *Marysieńka Sobieska*

<https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/marysienka-sobieska.html>

Sokrates Starynkiewicz, *Dziennik*

<https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication/102536/edition/90648/content>